

Comenius nyelvtanítási módszerének tükröződése Jászberényi Pál latin–angol nyelvkönyvében. 1664-ben egy magyar literátor, Jászberényi Pál – aki már évek óta Angliában élt és nevet szerzett magának tanítási módszerének eredményességével – Londonban kiadott egy angol nyelvre alkalmazott latin tankönyvet az alábbi címmel:

*A New Torch to the Latin Tongue: so enlightned that besides the easie understanding of all Classical Authors, there is also laid open A ready way to write and speak Latine well and elegantly. (...) By P. Jasz-berenyi A Transylvanian*¹ (Az angol cím latin változata: *Fax Nova Linguae Latinae*, általában ezt használják a kutatók, ha a művet említik.)

A szerző a címben azt ígéri, hogy ennek az „Új Fáklyának” a fényénél a klasszikus szerzők megértése mellett a tanuló még a helyes és elegáns latin írás és beszéd képességét is elsajátíthatja. A kor szokása szerint a címlapon és annak versóján olyan idézeteket közöl, melyeket műve szellemi kísérőjeként, „ars poeticájaként” érthet az olvasó. Jelen esetben Seneca, Cicero, Erasmus és Vossius sorai szerepelnek a kötet elején, s azért fontos erre is figyelmet fordítanunk, mert mind a négy idézett szerző fontos szerepet játszik Comenius életművében is. Senecától a 64. epistolára utal, angolul idézi a számára fontos gondolatot:

„Although all things were found out by the Ancients: yet this will always be new, the use, the knowledge and disposition of things found out by others” (‘Bár minden dolgot föltaláltak a régiek, de mindig új lesz a mások által föltalált dolgok alkalmazása, ismerete és elrendezése’).

Jászberényi 1659-től Cecil Tufton oxfordi püspök fiának nevelője volt,² részben az ő biztatására vállalkozott a tankönyv megírására, s a könyv ajánlásában kifejezi háláját pártfogójának (...Magno Maecenati suo benignissimo...). A kötetben még szerepel egy hosszabb latin és angol nyelvű előszó, melyekben nyelvtanítási módszereit és a könyv létrejöttének körülményeit írja le, utána pedig a Jászberényihez intézett üdvözlő versek találhatók, a következő szerzőktől: Edmundus Castell, Samuel Cromleholmes, Adam Littleton, John Goad, S. Helmes, Enyedi Gáspár, Th. Branker, Joh. Megalinus svéd matematikatanár, Nadányi János, Köpeczi Bálint, G. Platt, Th. Singleton és Csernátoni Pál. A két előszó tartalmilag nagyjából megegyezik, főleg amikor a konkrét módszertani kérdéseket fejtegeti, az eltéréseket a címzettek „státusza” magyarázza: a latin ugyanis tanítóknak, iskolamestereknek, általában gyermekek oktatásával foglalkozóknak szól (Ad Eruditos Reipublicae Literariae Moderatores, Adolescentiae Formatores, Scholarchas et Ludimagistros, Praefatio), ezért tudományosabb színezetű, míg az angol szöveg általában az olvasót, mégpedig az *angol* olvasót veszi célba: To the READER, Worthy Englishmen.

Tanulmányomban ezeknek az előszavaknak a comeniusi párhuzamaira, egybecsengéseire szeretnék rámutatni, előtte azonban összefoglalom Jászberényi Comeniushoz fűződő kapcsolataira vonatkozó adatokat.

Jászberényi személyéről, tevékenységéről Bene Sándor írt a Zrínyi Miklós halálára Londonban közreadott gyászversek kapcsán,³ Kathona Géza kutatásai nyomán, új eredményekkel gazdagítva a Zrínyi-filológiát. Comenius és Jászberényi ismeretségére vonatkozóan csak utal arra a köztudott – ámbár fontos – tényre, hogy a *New Torch* szerzője Sárospatakon a nagy cseh pedagógus tanítványa volt, két peregrinustársával, Szendrei Ferencsel és Száki Ferencsel együtt:

¹ A teljes címléfrást I. Szabó Károlynál, OSzK RMK III. 2252, az oxfordi Bodley Könyvtár példánya, melyet szintén volt alkalmam tanulmányozni a Bliss 287 jelzet alatt található.

² Erről I. KATHONA Géza: *Zrínyi Miklós halálára Londonban 1665-ben megjelent gyászversek c. tanulmányát.* = ItK 1975. Kathona helytelenül Luftonnak írja Tufton nevét; valószínűleg nem a *New Torch*... előszavából, hanem másodlagos forrásból szerezte adatát, ezért szerepel tévesen a név.

³ BENE Sándor: „*Lacrimae Hungaricae*” *A Zrínyi Miklós halálára Londonban kiadott gyászversek.* In: *Angol életrajz Zrínyi Miklósról.* (Bev., szerk., jegyz.: KOVÁCS Sándor Iván.) Bp. Zrínyi Katonai Kiadó, 1987. 355–369.

„Jászberényi maga írja a *Fax Nova* előszavában, hogy e munkájával is hazájának kíván szolgálni, ha már a körülmények nem teszik lehetővé, hogy otthon dolgozzon. De őket hármójukat a sorsközösségen túl azonos felekezethez tartozásuk is összefogta, és közös puritán neveletésük Comeniusnál, Tolnai Dali Jánosnál”.⁴ (Kiemelés tőlem: D. Á.) Az utolsó fél mondat állítása azonban pontatlan. A Comenius-szakirodalomból ugyanis tudjuk, hogy Tolnai Dali Jánossal – épp Sárospatakra érkezése után – nézeteltérések voltak, mivel Comenius jóval kevésbé azonosult a puritanizmus eszméivel, mint magyar barátja.⁵ Jászberényi 1650-től volt togátus diák Patakon, tehát attól az évtől kezdve, amikor Comenius odaérkezett Lórántffy Zsuzsanna és Rákóczi Zsigmond meghívására, hogy a főiskolát megreformálja. Ebben az időben újra Tolnai Dali János, a puritanizmus meggyőződéses híve volt a rektor. Ő már korábban ismerte Comenius munkásságát, elsősorban közös angliai barátjuk, Samuel Hartlib révén (akivel Comenius heidelbergi, majd leydeni első tartózkodása, 1613 óta állandó kapcsolatban állt). Tolnai Dali az 1630-as évek elején járt Németalföldön, Franekerben, Groningenben és Leydenben, majd 1633 elején Angliába is áthajózott.⁶ Itt találkozott a puritanizmus eszmevilágával, s hogy egész életében következetesen kitarított mellette, talán azzal is magyarázható, hogy még nem egészen abban a radikális változtatásban szembesült vele, mint Comenius 1641/42-ben, amikor épp Hartlib kezdeményezésére Angliába érkezett. A cseh pedagógus sárospataki tartózkodása azonban már az első évtől kezdődően megosztottságot idézett elő: 1650-ben kiadta *Independentia aeternarum confusiorum origo* c. 1648-ban keletkezett, eredetileg az angol nemzeti zsinatnak szánt vitairatát, melyet erdélyi és magyarországi hívei, Medgyesi Pál, Bisterfeld és Tolnai Dali – akik eddig eszmetársuknak gondolták Comenist – a puritanizmus elleni támadásnak értelmeztek, holott a pansophia szellemében élő és alkotó szerző csak a túlzásokat bírálta és a különféle egyházkormányzati elvek összehátrahívását vizsgálta.⁷ Már az említett angliai tartózkodása idején is távolságtartással viszonyult a puritanizmus radikális elveihez, az 1641-es év eseményei, a presbiteriánusok és I. Károly közt egyre élesebbé váló harcok miatt a következő év elején svéd meghívásra Elbingben telepedett le. Hogy a pataki tanítványok mennyit érezhettek meg a chiliazmussal rokonszenvező, békeszerető, a mindenség pozitív erőit összefogni kívánó Comenius és a puritánus elveket követő Tolnai Dali János közti feszültségből, nem tudhatjuk, mindenesetre fontos és érdekes mozzanat, hogy Jászberényi később, az 1660-as évek első felében Londonban kapcsolatot tartott az Erdélyből oda újból visszatért Basirius Izsák professzorral, akit egyébként még 1655-ben ismert meg gyulafehérvári praeeptorkodása idején (Keresztúri Pál vezetése mellett I. Rákóczi Ferenc és Bethlen Miklós tanítója volt). A királyhú és az episzkopális egyházkormányzati rendet követő Basirius angliai tapasztalatai a presbiterianizmus, puritanizmus és minden más radikalizmus ellen hangolták (különbségtéves nélkül filozófiai és politikai szintek között), így vált ellenségévé Apáczinak is. Jászberényi tehát Comenius és Basirius óvatosabb, a forradalmi megoldásoktól idegenkedő magatartását látszik követni, valószínűleg szellemi alkataból következően, mert pedagógiai munkásságában is nagy hangsúlyt kap a fokozatosság. A *New Torch...* előszavában Comeniusra hivatkozva mondja, hogy amint a természetben sincs ugrás, úgy a tanításban is csak a fokozatosság vezet eredményre.

A következő, Comeniussal „érintkező” dátumok Jászberényi életében az 1650-es évek második feléből három év, amikor Hollandiában tartózkodik: 1656. július, Utrecht, 1657. július, Franeker és

⁴ BENE: *i. m.* 363.

⁵ RÁCZ Lajos: *Comenius Sárospatakon*. Bp. 1931. ROOD, Wilhelmus: *Comenius and the Low Countries*. Amsterdam, van Gendt & Co, 1970., *Comenius and Hungary*. Bp. 1973.

⁶ ZOVÁNYI Jenő: *Egyháztörténeti Lexikon*. 3. javított és bővített kiadás, Bp. 1977, 644.

⁷ L. RÁCZ Lajos: *i. m.*, továbbá BÁN Imre: *Comenius és a magyar szellemi élet*. In: *Eszmék és stílusok*. Bp. Akadémiai K., 1976. 157–167., BÖLCSKEI Gusztáv: *Comenius teológiája*. In: *Comenius és a magyar művelődés*. Sárospatak, 1993. 46–50.

1658. szeptember, Groningen. Sem Kathona Géza, sem az ő kutatásai nyomán haladó Bene Sándor nem tud adatot Jászberényi és Comenius további, a peregrináció, ill. száműzetés éveiben fenntartott kapcsolatáról, Kathona szerint a Zrínyi-gyászversek három magyar szerzője azonos szellemi hatás alatt állt, de ennek mibenlétéről csak feltételezések vannak. Jászberényi előszavából azonban mégis kiderül valami: Comenius *Didactica Magnájából* idéz, ez pedig 1657-ben Amszterdamban látott napvilágot latin nyelven, az *Opera Didactica Omnia* részeként. „A *Didactica Magna* cseh nyelvű tervezete 1628-ban fogalmazódott meg (1632-ben készült el)” – írja Dörömbözi János az 1992-es magyar kiadás előszavában,⁸ hangsúlyozván, hogy a latin nyelvű változatot szánta a szerző a szélesebb olvasóközönségnek. Így tehát Jászberényi minden bizonnyal ezt az amszterdami kiadást ismerhette, hiszen 1657/58-ban Hollandiában volt, s ha a személyes találkozásról vagy levélváltásról egyelőre nincs is adatunk, de a szellemi hatásra konkrét bizonyítékot szolgáltat a *New Torch...* két előszava (s hozzátehetjük, nehéz elképzelni, hogy egykori mesterével ne tartott volna fenn kapcsolatot, ha az ekkor megjelent műveit ismerte és idézte).

A latin Praefatióban elmondja munkájának lényegét, azt, hogy mi az új benne a korábbi latin grammatikák, így William Lilly (1468?–1522) és Marc. Frid. Wendelinus nyelvtanaihoz képest. Bemutatja a könyv szerkezetét, hogy milyen sorrendben építi föl a megtanítandó anyagot, a fokozatosság elvét szem előtt tartva.

1. A leginkább használatos igék a leggyakrabban használt névszókkal és viszonyzókkal együtt, megfelelő sorrendben. 2. A kevésbé használatos igék, névszók és viszonyzók az előbbiek mintájára. 3. Bizonyos igék ragozásának idő és módbeli váltakozása, a viszonyzók használatával, a gyermek értelmi képességeihez mért rövid mondatokban szemléltetve. 4. Az összes igék és viszonyzók szabályszerűségei („Verborum & Particularum omnium Idiotismos”), vagyis szerkezetük (vonzatuk) és ugyanazon szerkezeten belüli jelentéstartásaik, ahogy a klasszikus szerzőknél előfordulnak. 5. Az összes melléknév, vonzatokkal együtt. 6. A Lilly-féle grammatikához képest a szemléletesebb előadás céljából még következik egy kétrészes értekezés: előbb a paradigmákról, azaz az igeragozás, a melléknévfokozás és a főnévragozás példái, a második részben a beszéd nyolc része („altera vero agit de Octo Partibus Orationis”) egy olyan egyszerű módszerrel előadva, mely a kezdőkhez alkalmazkodik, ehhez kapcsolódik még egy értekezés a nyelvtanban használatos szóképekről („Quibus etiam accedit *Figurarum* in Grammatica usitatarum tractatio”).

Sokféle régi és modern nyelvkönyv ismeretében állíthatom, hogy Jászberényi latin nyelvtankönyve valóban szemléletes, logikus, könnyen áttekinthető és képes a latin nyelvet érdekesen bemutatni, így nem csoda, ha Londonban nagy sikere volt, és hamarosan még két kiadást is megért (1666, 1670). Bartók István disszertációjában⁹ részletesebben is tárgyalja a *New Torch* vagy latin nevén a *Fax Nova* jelentőségét, szerepét, és a 17. század egyik legszínvonalasabb grammatikai munkájának tartja. Külön fölhívja a figyelmet Jászberényi szellemi függetlenségére: „Mindenképpen figyelemre méltó, ahogy Jászberényi függetleníti magát a felekezeti előítéletektől és kizárólag a hasznosítható módszerekre összpontosítva Alvarust és Comenium egy sorban említi.”¹⁰

Folytatva az előszó ismertetését, a következő bekezdésben hivatkozik a Comenius által is sokat hangsúlyozott fokozatosság elvére, mely a tanításban nélkülözhetetlen. Ezt a részt fontosnak tartom eredetiben idézni (utána a magyar fordítást is megadva), mert ez az a hely, ahol egyértelműen a cseh pedagógus nyomdokaiban jár. Tudjuk, hogy maga Comenius is neves tankönyvíró volt, *Janua linguarum reserata...* (Leszno, 1631.) c. könyvét sokszor kiadták a 17. században, főleg Németalföldön, de egész Európában híressé vált. Ennek magyar–latin változatát Szilágyi

⁸ COMENIUS: *Didactica Magna*. (Ford. és jegyz. GERÉB Gy.), Bp. Seneca kiadó, 1992. 10.

⁹ BARTÓK István: *Grammatikai, logikai és retorikai irodalom Magyarországon 1630–1700 között*. Kandidátusi disszertáció. Kézirat, 1993, MTA Könyvtár Kézirattára.

¹⁰ BARTÓK: *i. m.* 19.

Benjámín készítette el, s Nagyváradon jelent meg 1643-ban. Comenius másik latin tankönyvét, a *Vestibulum*ot Piscator adta ki magyar nyelvre alkalmazva Gyulafehérvárott, 1643-ban, tehát Erdélyben már az 1640-es évek elejétől Comenius elvei szerint tanították a latint. Mivel Jászberényi előbb Gyulafehérvárott járt iskolába, s csak 1650-ben került Sárospatakra, így minden valószínűség szerint ezekből a könyvekből tanulhatott. Tehát az idézet:

Cum vero satis mihi perspectum sit, quam parca in probandis, quam prona sint alienis lucubrationibus dammandis ingenia; non ignoro a quibusdam hic novitatis cujusdam coargui; quod non ab integris Authoribus, sed a quibusdam praeparamentis linguae Latinae studium auspicandum esse censeam: quibus jam olim Cl. Comenium de juventute literaria optime meritum, respondisse, notum est: sic enim in suis Didacticis. Vrum enim vero quia quicquid fit, gradatim fit (ut Naturae & Artis exempla ostendunt) adeoque etiam quod discitur, non nisi gradatim disci potest: in evidenti est Latinitatis Tyronem in vastum illud autorum mare propelli non posse sine praeparamentis & praemunimentis quibusdam. Alias vel allidetur difficultatum (quas nondum superare didicit) scopulis, vel insuetae adhuc & abyssi ad instar hiantis varietatis fluctibus adsorbetur. Discat ergo ante balbutire infans, quam loqui: & puer ante loqui, quam dicere: quia & Cicero (tantus alias docendi artifex) negat se eum docere posse dicere, qui nesciat loqui. Pergit. Nec aliter aedificia surgunt, quam ut primo loco inde ponatur, sed solidum fundamentum, huic post supererigatur parietes, parietibus addantur trabium aut fornicum concamerationes, ultimoque loca omnia illa communiantur tecto. Etiam qui ad turris, rupis, aut montis alicujus fastigium conscendit, non nisi gradatim se elevando scandere potest: adeo Natura & Ars nusquam saltum faciunt. Manifestum inde fit, Latinae Linguae studium, non ab integris completisque operibus puta Authoribus, auspicandum esse: sed a rudimentis & Tyrociniis quibusdam, quae ad majora illa animos praedisponant ac praeparent. Haec Cl. Comenius.

(Mivel pedig úgy láttam, hogy igen kevés tehetség helyesli mások munkáit és inkább hajlamosak ezeknek elítélésére, látom, hogy egyesek itt bizonyos újdonságot bizonyítanak rám, mivel úgy vélem, hogy a latin nyelv tanulását nem teljes auktorkból, hanem egyes előkészített munkákból (praeparamentum) kell kezdeni; amelyekre (ti. vádakra – D. Á.) a híres Comenius, aki az ifjúság nevelésében a legnagyobb érdemeket szerezte, válaszolt, mint ismeretes. Így írt ugyanis *Didacticáiban*: Valójában pedig bármi is létesül, fokozatosan legyen, ahogy a természet és a művészet példái mutatják. Ezért amit tanulunk, nem tanulható másképp, csak fokozatosan. Nyilvánvaló, hogy a latin nyelvben kezdőt az auktork széles tengerébe nem lehet beledobni bizonyos előkészületek és előzetes megerősítések nélkül. Másképpen vagy nekiütődik a nehézségek szikláinak (amiket még nem tanult meg legyőzni), vagy pedig a tátongó mélység hullámvásárában nyeltek el. Tanuljon tehát előbb csak a kisgyermek, mint beszélni, és a fiú előbb beszélni, mintsem tanulni, mivel Cicero is (a tanításnak oly nagy művésze) tagadja, hogy ő azt képes megtanítani tanulni, aki nem tud beszélni. Továbbá. Az épületek sem emelkednek másképp, mint hogy első helyen lerakják az alapot, azután emelik föl a falakat, a falakra ráteszik a gerendákat és boltíveket, végül pedig az egészet megerősítik a tetővel. És aki a torony, szikla vagy valamely hegy magasságába tör, nem képes a felemelkedésben másképp haladni, csak fokozatosan. Így a természet és a művészet sohasem végez ugrást. Nyilvánvaló ezért, hogy a latin nyelv stúdiumát nem a teljes és összefüggő művekből, ti. az auktorkból kell tanulni, hanem bizonyos olyan alapokból és tananyagokból, amelyek nagyobb dolgokra készítik elő és teszik alkalmassá a lelket. Így a híres Comenius.)¹¹

¹¹ A fordításban nyújtott segítségért Pajorin Klárának tartozom köszönettel.

Ezután a szótárázás hasznáról értekeznek, végül példákat hoz fel a jó módszerrel dolgozó nyelvtanítás eredményességéről, így megemlíti, hogy honfitársai közül magasrangú személyek, mágnások gyermekei kiemelkedő latin nyelvtudásra tettek szert, holott a szójegyzékekkel és az elemi nyelvtannal kezdték, s most Ciceróval versenghetnek ékészszólás tekintetében. Ezt a tiszteletreméltó és nagyhírű Isac Basirius is tanúsíthatja, aki Gyulafehérvárott teológiát tanított és bizonyos filozófiai nézetekkel vitázott.

(Non deessent nobis exempla varia, ingenia vere Herculea, Generosorum & Magnatum patriae nostrae Filii; qui a Vocabulis initiati, in eum rei literariae aspirarunt profeceruntque apicem, ut rudibus adhuc annis, cum Cicerone aemularentur eloquentiae Parente. Vivus ad haec testis (quem honoris causa nomino) Admodum Reverendus atque Celeberrimus Vir D. Isaacus Basirius, nun Sacellanus S. Regiae Majest. Praebendarius Dunehlmensis, & Archidiaconus Northumbriae: quo Praesidente, (dum in alma Alba Julia Transylvaniae Metropoli S. S. Theol. publicum Professorem ageret) Nobilis quidam adolescens vix decennis, magno cum omnium stupore publice peroravit, imo quod majus, contra Theses quasdam Philosophicas tanta cum laude disputavit, ut a plerisque sapientia Salomonis instructus pronunciaretur.)

Ebben a részben azokra az időkre utal, amikor még Gyulafehérvárott I. Rákóczi Ferenc és Bethlen Miklós nevelője volt, s valóban ekkor zajlott Basirius vitája a karteziánus Apácaival. Két mozzanat fontos itt számunkra: hogy Comenius is vitatkozott Descartes-tal (1642-ben Leyden mellett) és nem fogadta el filozófiáját; a másik pedig, hogy a két főúri, ill. fejedelmi tanítvány kiváló latinos volt, Bethlen Miklós *Önéletírása* elején be is vallja, hogy sokkal könnyebb lett volna könyvét latinul megírnia, de célja, hogy családja tagjai és más, latinul nem, vagy kevésbé tudó olvasói is megértsék, a magyar nyelvhez kötötte. Egyébként Bethlen Miklóst és Csernátoni Pált Jászberényi mutatta be II. Károly angol királynak (Basirius közvetítésével), amikor azok 1663/64-ben Angliában jártak.

Az angol nyelvű előszó – mint már említettem – lényegét tekintve megegyezik a latinnal, csak ott tér el kevésbé, amikor azt indokolja, hogy miért éppen ő, az idegen készít latin nyelvkönyvet angol tanulóknak. Tudását mások számára is kamatoztatni akarta. Tanítási módszerével rövid idő alatt igen jó előrehaladást ért el, tanítványai szülei biztatták a nyelvtankönyv kiadására. Hangsúlyozza, hogy módszerével rövid idő alatt gyors előrehaladást lehet tenni a tanulásban: három hónap leforgása alatt már valamit ért a kezdő, hat hónap alatt a könnyebb auctorokat olvasni tudja, egy év alatt pedig tud helyesen latinul írni. Két idézet az eredeti szövegből:

„I had onely this Jewel lying by me, which I always kept for my own private use, with great care; and behold, here have I set it forth, for your common use: they, which put me forward to publish it, know and have taken notice of. For after that the young little ones committed to my instructions, had, by this my *Method*, in a short space of time, made a fair progress, in learning the Latine Tongue; their Parents desired me, that I would publish it; that so I might profit (in the way of Grammar Learning) not onely their own Children in private, but also all the public and private Grammar Schools on England.” ... „And there hath none hitherto, saluted the Threshold of my School, who hath not begun, in the space of three Moneth, to prattle something in Latine, in six Moneth to Construe or Interpret easie Authors, and in a Years time to Write Latine purely: (This last is to be understood of such as are of some Judgement or Discretion.) These things I speak, not for my own Credits sake, but that the Profit and Benefit of this Method, may the better appear to others.” (Ez volt az egyetlen kincsem, melyet nagy buzgalommal őriztettem csak a magam hasznára, és íme, most elétek adom,

a ti közönséges hasznatokra, s azok, akik a kiadás ügyében a támogatóim voltak, tudják és felfigyeltek rá. Mert miután a gondjaimra bízott kisgyermek az én módszerem által rövid idő alatt derekas haladást ért el a latin nyelv tanulmányozásában, a szülei azt óhajtották, hogy megjelentessem könyvem; hogy ne csak az ő gyermekeiknek használhassak, hanem az összes általános és magán elemi iskolának Angliában. És nem volt olyan gyermek eddig, aki átlépte az iskolám küszöbét, hogy három hónap leforgása alatt el ne kezdett volna valamiképp latinul csacsogni, hat hónapon belül mondatokat alkotni és a könnyebb auktorokat olvasni, majd egy éven belül helyesen latinul írni. (Ez utóbbi kinek-kinek a felfogóképessége és tehetsége szerint értendő.) Ezeket nem a saját hírnevem növelésére mondom, hanem e módszer hasznára és dicsőségére, hogy ami jó, másokhoz is eljusson.)

Végül szeretnék rámutatni Comenius *Didacticájában* azokra a helyekre, melyeket Jászberényi szinte szó szerint, vagy tartalmilag megegyezően, de kissé átfogalmazva idéz. A *Didactica Magna* XXII. fejezete, A nyelvek módszertana foglalkozik a nyelvtanulás konkrét kérdéseivel, s itt is előfordul Comenius kedvenc tétele a fokozatosságról:

„A természetben nincs ugrás: a mesterségben sem, midőn az a természetet utánozza. A gyermeket előbb jární kell megtanítanunk, mielőtt körtáncot gyakorolna; előbb hosszú nádszálon lovagolni, mint csótáros paripákon, előbb csacsogni, mint beszélni, és előbb beszélni, mint szónokolni, mert maga Cicero is kétségbe vonja, hogy meg tudná tanítani ékesszólásra azt, aki nem tud beszélni”: (Cicero: *De oratore* III. 10. 38.)¹²

Ebben a fejezetben vázolja fel Comenius a nyelvtanulás szakaszait az életkornak megfelelően, ennek tükröződését láthatjuk Jászberényi könyvében is, ahogy az egyszerűbbtől a bonyolultabb felé haladva építi fel nyelvtanát. Előszavának másik comeniusi hasonlata a házépítés sorrendje, mely a *Didactica Magna* XVI. fejezetében fordul elő (A tanítás és tanulás követelményei, azaz, hogyan kell olyan biztonsággal tanítanunk és tanulnunk, hogy eleve kizárjunk minden sikertelenséget):

„Ennek mintájára az építőmester is előbb az egész épületről tervezetet alkot magában, vagy tervrajzot készít, vagy pedig fából szerkeszt modellt: és eszerint rakja le az alapot, majd falakat emel, és végül tető alá hozza a házat. És csak most kezd el foglalkozni azokkal az aprólékosabb dolgokkal, amelyek hozzá tartoznak a ház befejezettségéhez: azaz, ajtókkal, ablakokkal, padokkal stb. Legvégül pedig hozzálát a ház felékesítéséhez, képekkel, szobrokkal, függönyökkel, stb.”¹³

Ha összevetjük a két szöveget, láthatjuk, hogy nem egészen egyezik a két hasonlat: Jászberényi valószínűleg emlékezetből idézhette mesterének szavait, de így is fölismerhető a „Nagy Oktatás-tan” hatása. A másik fontos módszertani elv, melyben Comeniust követi, a gyors és hatékony nyelvtanítás, melyről szintén sokszor esik szó az idézett műben (pl. XIX. fejezet, A tanításban megnyilvánuló rövidség és gyorsaság alaptételei, XXII. fejezet, A nyelvek módszertana: „A latin nyelv tanulását el lehet végezni két év, a görögöt egy év, a hébert egy fél év alatt”. Tegyük hozzá: csak abban az esetben, ha – Comenius elképzelése szerint – nem törekszünk tökéletességre: „Nem a tökéletesség, hanem a szükség fokáig kell megtanulnunk minden nyelvet.”)

¹² COMENIUS: *Didactica Magna*. 1992. 197.

¹³ COMENIUS: *Didactica Magna*. 1992. 125.

Jászberényi könyvéből s a két idézett előszóból tehát kiderül, hogy a cseh pedagógushoz fűződő kapcsolatai mélyek és lényegeset érintettek voltak, s nemcsak oktatástanát, hanem filozófiai beállítottságát is követendőnek tartotta: az egyetemes és a nemzeti, a latinság és az anyanyelvi oktatás harmóniája¹⁴ (Jászberényinél a külföldön érdemeket szerző, de hazája sorsát figyelemmel kísérő magatartás, I. Zrínyi-gyászversek, a magyar peregrinusok összefogása) akár ma is példa lehet számunkra.

DUKKON ÁGNES

XVII. század végi magyar versbejegyzések egy londoni Bornemisza-kötetben. A londoni British Library korai hungarikái közt az egyik legszebb darab Bornemisza Péter postilláskönyve, amelynek teljes címe: *Első része az Evangéliomokból es az Epistolakból valo tanusagoknak...* Ezt a művet Komjátin kezdték nyomtatni, de csak Semptén fejezték be 1573-ban. Bár a postilláskönyv számos példányban fennmaradt, csupán öt teljesen ép példányról tudunk (RMNy I: 333). Ami a londoni példányt illeti, az sem teljes: címelőzéklapja és számos oldala hiányzik. Figyelemreméltó viszont a kötet más szempontból – több magyar nyelvű versbejegyzést tartalmaz.

A könyv, amelynek jelzete C.36.f.21, legalább három, de lehet, hogy még több tulajdonos kezén ment keresztül mire Nagy Istvánhoz, az ismert gyűjtőhöz került, akitől aztán a British Museum megvette. A három bejegyző közül az első, akit itt „A” possesszornak említenénk, egy régies helyesírást használó ember, aki latinul és magyarul ír be a kötetbe, meglehetősen apró betűkkel. A második, vagyis „B” tulajdonos neve Erdélyi János. A harmadik, „C” kéz többnyire ékezetlen és egybefolyó módon ír (összeír elválasztandó szavakat), kézirása enyhén jobbra dől.

A címlapon két possesszor neve is szerepel. Az első „Paulus Roxer Anno 1670 die 10 [Decem]beris”; kézirása alapján őt véljük az első tulajdonosnak, aki be is jegyzett a könyvbe, tehát az „A”-val jelölt kéznek. Rögtön Roxer beírása alatt a következő szöveget olvashatjuk: „Ez könyvnek gazdája / Johannes Erdélyi / Kinek Isten szívét / jora ösztönözi / Noha az Úr keze gyakorta öldözi / De büszhöt sebeit jó írral kötözi Die 30 April 1672”. Mivel lakóhelyet, illetve bejegyzési helyet egyik tulajdonos sem ad meg, csak találgathatunk, hogy észak-magyarországi vagy inkább erdélyi írástudó emberekről van-e szó; a „Roxer” lehet a „Roser” név variánsa, és utalhat több nyelven olvasó széppességi német vagy erdélyi szász polgárra. Ami Erdélyit illeti, ő versfaragó emberek látszik, mégsem állíthatjuk, hogy ő a szerzője a Bornemisza-kötet N ii-0 lapjaira bejegyzett magyar nyelvű szövegeknek. Erdélyi ugyanis általában ékezi szövegeit, míg a kötet „C” bejegyzője (és valószínűleg Erdélyi utáni tulajdonosa) azokat szinte teljesen ékezetlenül hagyja.

Erdélyi mindenesetre még egyszer beírja nevét a könyvbe, az N jelzésű lap tetejére, ezúttal „Erdeli János” alakban. Ezt követi pár lappal később (N iii/b) egy részben elmosódott, de összefüggő magyar verses szöveg.¹

¹⁴ MALLER Sándor: *Comenius utópisztikus elgondolásai* c. tanulmányában így ír erről: „Comenius állhatatosan hitt az emberi életet megújító-megváltoztató nevelés mindenhatóságában. Bacont ismerte, többször idézte, s az ő megfogalmazása: „Knowledge is power”, „A tudomány hatalom” helytálló, esetleg a világ megváltoztatására kivihető módszer, akkor a nevelésből fakadó tudás-tudomány útján a vallási egyenlőség és a világ békéje is fenntartható” ... „Ismert jelszava: Omnia sponte fluant absit violentia rebus”, „Minden szabadon folyjék, távol legyen a dolgoktól az erőszak” az iskolát a példanélküli boldogság szigetévé szerezte volna varázsolni, de a valóság századok múltán is sok kívánnivalót hagy.” = *Filológiai Közöny* 1994. 2. sz. 101.

¹ Az olvashatóság kedvéért mindenütt kitétem a megfelelő ékezeteket.